

17. Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 38. Ст. 502.
18. Звернення Верховної Ради України до Міжнародного Олімпійського Комітету від 18 грудня 1991 р. № 1999-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 12. Ст. 175.
19. Про Основні напрями зовнішньої політики України : Постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993 р. № 3360-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 37. Ст. 379.
20. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
21. Про громадянство України : Закон України від 18 січня 2001 р. № 2235-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 13. Ст. 65.
22. Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours: Communication from the Commission to the Council and the European Parliament (COM (2003) 104 final). Brussels, 11.3.2003. 26 p.
23. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка. Київ : НАДУ, 2010. С. 165.
24. State Failure and State Weakness in a Time of Terror / Robert I. Rotberg, editor; The World Peace Foundation. Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2003. 354 p.

ПОЛІТАНСЬКИЙ В. С.,

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри теорії і філософії права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)
начальник відділу координації
правових досліджень
(Національна академія правових наук України)

УДК 340.12:342.7:316

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.1-1.14>

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИНИКНЕННЯ, РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕЛЕКТРОННОГО БАНКУ

У статті надано загальну характеристику виникнення, розвитку та функціонування електронного банку як передумови демократичної та правової, фінансової незалежності сучасного суспільства, за допомогою дослідження та аналізу напрацювань провідних вітчизняних та закордонних науковців і вчених. Проаналізовано різноманіття понять електронного банку, на основі чого було надано авторське визначення цього поняття, що ґрунтується на власному розумінні цього терміна, з позиції теоретико-правового аналізу та сучасних викликів розвитку суспільства. Визначено, що основними послугами, які надаються електронним банком, є: виписки по рахунках; інформація про інші відкриті банківські продукти (платіжні картки, депозити, кредити, інше); заявки на відкриття депозитів, отримання кредитів, банківських карт та інше; внутрішні та зовнішні перекази на рахунки банку; конвертація коштів; особистий кабінет для управління послугами;

блокування картки клієнтом, наприклад, у разі викрадення або втрати; оформлення заяв на підключення до інших послуг (sms-банкінг, картки, депозити, кредити, інше); встановлення лімітів на різні види; оплата рахунків про надані небанківські послуги (зокрема комунальні, зв'язок) та багато інших. Досліджено та проаналізовано досвід упровадження електронного банку як в Україні, так і за кордоном, на основі чого встановлено, що електронний банк, який формується нині в Україні, з'явився не відразу, його розвиток відбувався слідом за розвитком інформаційно-комунікаційних технологій та прогресом як у нашій країні, так і у світі. Зроблено висновок, що нині електронний банк є одним із найбільш динамічних сегментів електронної комерції як в Україні, так і у світі, а його впровадження є нагальною потребою сьогодення, тому що інакше неможливо вижити в умовах міжнародної конкуренції.

Ключові слова: електронний банк, електронне урядування, інформаційно-комунікаційні технології, інформація, держава, інтернет.

Politanskyi V. S. General characteristics of appearance, electronic bank development and functioning

The article describes the general characteristics of the emergence, development and functioning of electronic banking as a prerequisite for democratic and legal, financial independence of modern society, through the research and analysis of the existing achievements of leading, domestic and foreign scientists and scientists. Various concepts of electronic bank are analyzed, on the basis of which the author defines this concept, based on his own understanding of the term, from the point of view of theoretical and legal analysis and contemporary challenges of society development. It is determined that the main services provided by an electronic bank are: statements of accounts; information about other open banking products (payment cards, deposits, loans, etc.); applications for opening deposits, obtaining loans, bank cards, and more; internal and external transfers to bank accounts; conversion of funds; personal office for management of services; blocking the card by the client, for example, in case of theft or loss; processing of applications for connection to other services (sms-banking, cards, deposits, loans, etc.); setting limits on different types; Paying bills for non-banking services (including utilities, communications) and more. The experience of implementation of e-bank, both in Ukraine and abroad, is researched and analyzed, on the basis of which it is established that the e-bank, which is being formed today in Ukraine, did not appear at once, its development followed the development of information and communication technologies and the progress as in our country and in the world. It is concluded that today e-bank is one of the most dynamic e-commerce segments both in Ukraine and in the world, and its introduction is an urgent need today because it is otherwise impossible to survive in international competition.

Key words: e-bank, e-government, information and communication technologies, information, state, Internet.

Вступ. Нині, коли кількість банківських послуг невідомо зростає, якість роботи банку з клієнтами визначається не тільки набором наданих послуг, а й рівнем впровадження комп'ютерних та інтернет-технологій, які значно спрощують процес взаємодії клієнтів із банком. Банківська сфера є найбільш чутливою до їх розвитку. Це пояснюється необхідністю обслуговування клієнтів у широких географічних масштабах (від регіонального до міжнародного) із мінімальними витратами, але максимальним ступенем зручності та універсальності пропонованих послуг. Тому нині одним із пріоритетних напрямів державної політики є розвиток інформаційного суспільства та електронного банку в Україні та світі.

А отже, для розуміння важливості впровадження новітніх технологій у банківські процеси необхідно більш детально звернути увагу на зміст електронного банку.

Здійснення банківських операцій за допомогою інтернету є найбільш динамічним і представницьким напрямом фінансової незалежності суспільства, що стає можливим завдяки різноманітності варіантів фінансових банківських послуг, представлених у системах електронного банку. Прогрес у напрямі використання інтернету банками є неминучим, що в майбутньому прогнозує неможливість їх успішного існування без застосування інтернету.

Електронний банк як сучасна дистанційна система надання банківських послуг, що спрямована на віртуальну взаємодію і співпрацю клієнта з банком за допомогою використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій та інтернету, зумовлює потребу в активізації досліджень правового врегулювання цієї проблематики. А надання авторського визначення та дослідження особливостей виникнення, розвитку та функціонування електронного банку дасть змогу по-новому переосмислити його сенс.

Дослідження особливостей виникнення, розвитку та функціонування електронного банку в Україні та світі є непростим, що пояснює його наукову малодослідженість. Окремі аспекти цього питання в той чи інший спосіб досліджували такі закордонні і вітчизняні учені: Т. Bates, М. Rosenberg, В.С. Аксьонов, Т.Я. Андрейків, О.Д. Вовчак, О.Г. Єсіна, Л.В. Лямин, С.В. Міщенко, С.В. Науменкова, Ю.Н. Нестеренко, А.В. Осиповського, О.С. Рудакова, К. Скіннер, А.Я. Страхарчук, Г.Є. Шпаргало та інші.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити особливості виникнення, розвитку та функціонування електронного банку в Україні та світі як сучасної дистанційної системи надання банківських послуг, узагальнити масив напрацювань відомих, вітчизняних і закордонних науковців і вчених, а також надати авторське поняття та висновки стосовно нього.

Результати дослідження. Останнім часом дедалі частіше говорять про майбутнє банківської системи як про симбіоз ІТ-компанії. Заміною великої мережі відділень, штату співробітників, кредитних комітетів стане модель електронного банку, доступ до якого здійснюватиметься через інтернет, послуги надаватимуться дистанційно, всі операції можна буде провести за допомогою смартфона або планшета.

Початок ХХІ ст. характеризується радикальними змінами в багатьох сферах економіки, перш за все, інтенсивним розвитком інформаційних технологій, глобалізацією світових господарських зв'язків, посиленням конкуренції на ринках постачальників товарів і послуг, у тому числі фінансових. У глобальній інформаційній економіці за клієнтів у фінансовій сфері активно борються не тільки банки, але й небанківські структури. Тепер під час вибору постачальника фінансових послуг для клієнта важливо, в який спосіб, коли і де він може скористатися послугами, які надаються [1, с. 71].

Діяльність більшості провідних банків світу на теренах сучасних фінансових послуг зумовлює необхідність використання ними сучасних інтернет-технологій саме як стратегічного інструменту, що сприяє покращенню їхніх позицій на ринку фінансових послуг, дає змогу з мінімальними інвестиціями створювати нові фінансові продукти та опановувати нові сегменти фінансового ринку.

Можна сказати, що фінансові послуги, які надаються з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, можна об'єднати під загальним поняттям «електронний банк», який від традиційного банку відрізняється тільки способом надання банківських послуг.

За словами А.Я. Страхарчука, електронний банк – це технологія, в якій проведення банківських операцій не вимагає візиту в банк. Усе, що не виконується безпосередньо в офісі банку, має здійснювати система дистанційного банківського обслуговування [2, с. 400].

Свою чергою, О. Рудакова під електронним банком розуміє систему банківських електронних послуг, які виявляються із застосуванням засобів обчислювальної техніки і телекомунікацій [3, с. 161].

На думку Л. Ляміна, електронний банк – це змога клієнтів кредитних організацій отримувати віддалений доступ до своїх банківських рахунків через інформаційно-

комунікаційних технологій і, як мінімум, здійснювати перекази фінансових коштів між ними. Лямін вважає, що із застосуванням у банківській діяльності досягнень в області комп'ютерних і телекомунікаційних технологій суттєво змінює способи й умови самої банківської діяльності, але не змінюється її сутність [4, с. 25].

Як бачимо, на думку більшості авторів, в основі електронного банку лежить принцип обміну інформацією між банком і клієнтом за допомогою використання інформаційно-комунікаційних технологій й інтернету та із забезпеченням належного рівня безпеки і конфіденційності.

Правильною є позиція К. Скіннера стосовно того, що нині в банківській справі відбулися радикальні зміни, що банкінг – вже «цифровий ринок, заснований на віртуальних фінансових відносинах, оформлених електронними транзакціями» [5, с. 18].

На нашу думку, електронний банк – це сучасна дистанційна система надання банківських послуг, що спрямована на віртуальну взаємодію і співпрацю клієнта з банком за допомогою використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій та інтернету.

Нині різноманіття послуг, що надається клієнтам електронного банку, практично не відрізняється від тих, що доступні клієнтам в офісі банку. Звичайно, електронні послуги базуються на відомих банківських операціях і не можуть існувати самостійно. Але поява інтернет-комерції стала результатом появи порівняно нових банківських продуктів.

Універсальність механізму електронного банку робить його доступним як для приватних осіб, так і для підприємств. Як правило, до послуг електронного банку входять: виписки по рахунках; інформація про інші відкриті банківські продукти (платіжні картки, депозити, кредити, інше); заявки на відкриття депозитів, отримання кредитів, банківських карт та інше; внутрішні та зовнішні перекази на рахунки банку; конвертація коштів; особистий кабінет для управління послугами; блокування картки клієнтом, наприклад, у разі викрадення або втрати; оформлення заяв на підключення до інших послуг (sms-банкінг, картки, депозити, кредити, інше); встановлення лімітів на різні види; оплата рахунків про надані небанківські послуги (зокрема комунальні, зв'язок) та багато інших.

Базуючись на дослідженнях низки провідних дослідників цієї проблематики, можна виділити такі види електронного банку: 1) відеобанкінг – це система інтерактивного спілкування клієнта з персоналом банку, вона надає клієнтові можливість віртуального спілкування з банком за допомогою спеціально призначених пристроїв; 2) РС-банкінг (традиційна система «Клієнт-Банк») – ця система здійснює доступ до банківського рахунку за допомогою персонального комп'ютера і прямого модемного з'єднання з комп'ютерною системою банку. Сучасний РС-банкінг призначений для обслуговування юридичних осіб у режимі off-line, тобто клієнт працює з фінансовими документами локально, а обмін інформацією з банком здійснюється під час синхронізації – короткотермінового сеансу зв'язку через мережу Інтернет; 3) телефонний банкінг дає змогу здійснювати операції з рахунком клієнта та отримувати інформацію щодо його стану за допомогою телефону в будь-якій точці світу; 4) інтернет-банкінг (електронний банк) – це технологія віддаленого банківського обслуговування, яка дає змогу клієнтові отримувати банківські послуги через мережу Інтернет [6, с. 150].

Електронний банк може служити основою не тільки для управління банківськими рахунками за широким спектром банківських послуг, але і для дистанційної роботи на ринку цінних паперів, віддаленого страхування, інших фінансових послуг, адже він забезпечує проведення розрахунків і контроль над ними з боку всіх учасників фінансового блоку. Тому є всі підстави припускати, що банки скоро просто не зможуть обходитися без надання інтернет-послуг, інакше вони будуть втрачати клієнтів.

Що ж стосується історичних аспектів та закордонної практики розвитку електронного банку, то інтернет, як його основа, розширюється, і дедалі більше користувачів Всесвітньої мережі використовують його для оплати рахунків і здійснення інших банківських операцій. «Всі операції через інтернет!» – ось гасло, який зовсім недавно висунули в низці європейських країн і США і цілком досягли успіху: тепер там без проблем можна управляти своїми грошима, не виходячи з дому, з будь-якої точки світу в будь-який час доби і в режимі реального часу.

Перший досвід дистанційного банківського обслуговування з'явився за кордоном. Це було дистанційне обслуговування клієнтів із використанням телефонного зв'язку. Першим цю послугу запропонував North Carolina-National Bank, який створив великий call-центр.

У часи, коли інтернет не був настільки поширений, банки надавали віддалений доступ до рахунку через системи «клієнт-банк». Для цього на стороні клієнта встановлювалося спеціальне програмне забезпечення, і обмін інформацією з банком, як правило, відбувався через пряме модемне з'єднання. Такі системи застосовувалися, в першу чергу, корпоративними клієнтами, і на Заході донині майже всі банки модернізували їх до рівня клієнт-інтернет-банк. Сам факт, що багато послуг можуть бути здійснені дистанційно через глобальну мережу, привів до того, що банк як фізичний об'єкт (будівля тощо), в принципі, може не існувати.

Наступним кроком до створення сучасного електронного банку є технологія дистанційного банківського обслуговування ("home banking" – домашній банкінг або "remote banking" – віддалений банкінг). У процесі еволюції цей вид послуг суттєво розвинувся.

Технологія "home banking" була розроблена на початку 80-х років, коли банки Західної Європи розпочали активну конкуренцію за залучення нових клієнтів. У листопаді 1982 року як новий фінансовий продукт була анонсована система Homelink, створена Банком Шотландії спільно з телефонною компанією British Telecom. Уперше послуга була впроваджена в будівельному товаристві Nottingham Building Society і стала застосовуватися з середини 1983 року. Ця система давала змогу вкладникам перевіряти свої рахунки, підключаючись до комп'ютера банку через телефон. Надалі, у міру розвитку інтернету та інтернет-технологій банки вводили системи, які давали змогу вкладникам отримувати інформацію про свої рахунки через інтернет.

Вперше послуга переказу грошових коштів із рахунків була введена в 1994 році в США Стенфордською федеральною кредитною спілкою, а вже в 1995 році був створений перший електронний банк – Security First Network Bank, що відкрився 18 жовтня 1995 року. Цей банк не мав жодного фізичного офісу. За перші півтора року існування середній приріст капіталу банку становив 20% на місяць, активи зросли до 40 млн дол., було відкрито понад 10 тис. рахунків. Але, на розчарування засновників проекту, він зазнав фіаско через сильну недовіру з боку потенційних клієнтів, які в ті часи не дуже-то довіряли такому нововведенню. Першим банком, що досяг успіху в онлайн-банкінгу, став Bank of America.

До 2001 року він став першим серед всіх банків, що надають послугу електронного банку, чия база користувачів цієї послугою перевищила 2 млн клієнтів. На той момент ця цифра становила близько 20% всіх клієнтів банку. А в жовтні 2001 року і тим самим Bank of America була взята планка в 3 млн грошових переказів, здійснених за допомогою послуги онлайн-банкінгу на загальну суму понад 1 млрд дол. США. Крім того, із серпня 2001 року Security First Network Bank став частиною Central Bank, що входить до складу RBC Financial Group, створеної Royal Bank of Canada. Нині фінансові послуги в інтернеті надають усі лідери американського банківського бізнесу – Citicorp, Chase, Bank of America, Wells Fargo, Bank One та ін. [7, с. 415–417].

В Європі першим електронним банком був Advance Bank, що є дочірньою структурою Дрезденської банківської групи, яка була створена в 1996 році. Нині найбільшою популярністю банківський інтернет-сервіс користується в таких країнах, як Німеччина, Великобританія, Швеція. У деяких європейських країнах більше половини банків у країні надають послуги онлайн. За часткою банків, що надають інтернет-послуги, лідирують такі країни, як Ірландія, Люксембург, Греція та Бельгія. Причому немає прямого зв'язку між кількістю банків, що працюють онлайн, і числом користувачів, що працюють із банками через Всесвітню мережу. Так, наприклад, у Греції 45% банків надають інтернет-послуги, а частка користувачів, що користуються інтернет-банкінгом, становить 17%, в той час як для Фінляндії ці значення становлять 12% і 53% відповідно. В Європі інтернет-банкінг найбільше поширився у Швеції, де ще у 1999 році 25% від загальної кількості SE Banken користувалися такими послугами.

Якщо говорити про досвід сусідів, то варто згадати вдалий досвід польського Alior Bank, який увійшов до числа фіналістів конкурсу BAI-Finacle Global Banking Innovations Awards 2012 у номінації «Віртуальний банк XXI століття». Його електронне рішення – Alior Sync – повністю віртуальна філія банку, який працює цілодобово цілий рік. Клієнти можуть консультуватися зі співробітниками банку, використовуючи не тільки телефон, але й відеоконференцію та відеочат. Процес продажу депозитних і кредитних продуктів відбувається повністю онлайн [8].

Крім того, на ринок надання електронних банківських послуг активно виходять корпорації традиційного бізнесу. Технологічні компанії, які досягли певних успіхів на ринку інтернет-послуг, також стали надавати послуги електронного банку. Так, першою нефінансовою компанією в Японії, яка одержала ліцензію на проведення повного спектра банківських операцій, стала корпорація Sony. Наприкінці 2001 року стартував онлайн-проект Sony Corp, в якому також взяли участь Sumitomo Mitsui Banking Corp (16% акцій) та компанія J.P. Morgan (4% акцій та фінансовий контроль за операціями банку). Sony Bank через 25-тисячну мережу автоматичних пристроїв у поштових відділеннях по всій Японії мав надавати довготермінові кредити, проводити консалтинг з управління грошовими потоками тощо. А головна бізнес-ідея полягала в масовому залученні клієнтів шляхом вищих ставок на залишки на поточних рахунках – 0,05% річних порівняно з 0,02% у традиційних банках. А першим онлайн-банком в Японії був Japan Net Bank, створений у жовтні 2000 року групою підприємств на чолі з Sakura Bank [7, с. 417–419].

Успіхи американських і японських віртуальних банкірів надихнули інших. Нині всі великі банки, крім стандартного обслуговування у відділеннях, пропонують клієнтам повноцінний сервіс у режимі онлайн.

Що стосується України, то першим українським банком, який запровадив серед своїх послуг Internet-банкінг, був Приватбанк. Створення електронного банку на основі Приватбанку відбулося у 1998 році, а вже через рік він був запроваджений у ВА-Банку (VAB).

До числа найбільш активних та успішних у цьому напрямі можна зарахувати Приватбанк, Укрсиббанк, Укросоцбанк, Укрексімбанк, ПУМБ, Universal bank, Альфа-Банк, ОТП Банк, Дельта-банк, Індустріалбанк.

Електронний банк, який формується нині в Україні, з'явився не відразу. Його розвиток відбувався слідом за розвитком інформаційно-комунікаційних технологій та прогресом як у нашій країні, так і у світі.

У нашій державі електронний банк пройшов кілька етапів, що призвело до створення різних систем надання банківських послуг: «Домашній банк», «Телебанк», «Клієнт-Банк», «Інтернет-банкінг», «Мобільний банк» або «WAP-сервіс», систем безготівкової оплати покупок і послуг через POS-термінали, банкомати і за допомогою електронних грошей.

Більша частина користувачів електронного банку в Україні – це клієнти, що входять до п'ятірки найбільших у країні: Приватбанку, Укрсиббанку та Укрексімбанку. Ці фінансові інститути впровадили системи інтернет-банкінгу, що дають змогу здійснювати безліч операцій, не відвідуючи банківські відділення.

В Україні найбільшими шанувальниками електронного банку є представники середнього класу, тобто менеджери, які дорожать своїм часом і не бажають витрачати його на відвідування звичайних банківських відділень. За словами банкірів, електронний банк – це один із напрямів банківського бізнесу, що найшвидше зростає.

Нині лідером у напрямку розвитку електронного банку в Україні є Приватбанк, який першим у нашій країні запровадив власну систему електронного банку – «Приват-24», пропонуючи клієнтам досить широкий спектр послуг. Користувачам «Приват-24» доступні практично всі основні банківські операції з комп'ютера, планшета чи телефону [7, с. 422].

Як свідчить досвід країн Східної Європи, через кілька років всі вітчизняні банки з першої тридцятки будуть пропонувати клієнтам здійснювати банківські операції через інтернет. А клієнти найбільш розвинутих роздрібних банків через мережу зможуть навіть оформляти кредити, як це вже відбувається в Європі. За прогнозами експертів, введення різ-

них онлайнових банківських послуг дасть змогу вітчизняним банкам збільшити клієнтську базу на 30–40%. Крім того, експерти прогнозують, що через кілька років цифрові банківські послуги стануть основним способом взаємодії мешканців українських міст із банком.

Свою чергою, варто погодитись із рекомендаціями О.Г. Єсіна щодо активізації процесу розвитку електронного банку в Україні: основним завданням для українського електронного банку є нині завоювання довіри клієнтів. Для цього необхідно активно рекламувати електронний банк у пресі, на телебаченні та в інтернеті. Необхідно створити рекламний інтернет-портал, присвячений електронному банку, де була б представлена інформація про цей сектор ринку; банкам необхідно: виробити стратегію продажів своїх on-line послуг через інтернет, якісно демонструвати їх переваги; розробити якісні Web-сторінки, якими було б зручно користуватись; постійно робити клієнтам індивідуальні пропозиції щодо їх коштів, а не загальні рекламні анонси, постійно враховувати можливості та побажання клієнтів; звернути увагу на забезпечення інформаційно-технологічної безпеки електронних послуг шляхом захисту комунікацій і транзакцій; важливою складовою частиною стратегії розвитку електронного банку має стати розробка фінансових і законодавчих документів, які б ефективно регулювали і підтримували систему інтернет-банкінгу в Україні [9, с. 213].

Висновки. Таким чином, аналіз досліджень і публікацій, присвячених електронному банку, показав, що обслуговування в такій системі є необхідним та продуктивним, оскільки дає змогу надавати масові високоякісні і недорогі послуги. Саме тому з упевненістю можна сказати, що нині електронний банк є одним із найбільш динамічних сегментів електронної комерції як в Україні, так і у світі. При цьому можливості використання інтернету в банківській справі постійно розширюються, з'являються нові служби і технології, які доступні найнедосвідченішим користувачам. Впровадження електронного банку є нагальною потребою сьогодення, тому що інакше неможливо вижити в умовах міжнародної конкуренції.

Список використаних джерел:

1. Банкінг в інформаційній економіці : навч. посібник / В.С. Аксьонов, Ю.Н. Нестеренко, А.В. Осиповського та ін. Москва : Економіка, 2012. С. 155.
2. Страхарчук А.Я. Інформаційні системи і технології в банках : навч. посібник / А.Я. Страхарчук, В.П. Страхарчук. Київ : Знання, 2010. 515 с.
3. Рудакова О.С. Банковские электронные услуги: учебное пособие. Москва : Вузовский учебник: ИНФРА-М, 2011. 400 с.
4. Лямин Л.В. Применение технологий электронного банкинга: риск-ориентированный подход. Москва : КНОРУС; ЦИПСИР; 2011. 336 с.
5. Скиннер К. Будущее банкинга : мировые тенденции и новые технологии в отрасли / пер. с англ. Минск : Гревцов Паблицер, 2009. 385 с.
6. Вовчак О.Д. Платіжні системи : навч. посібник / О.Д. Вовчак, Г.Є. Шпаргалло, Т.Я. Андрейків. Київ : Знання, 2008. 341 с.
7. Ринок фінансових послуг: Навч. посібник / С.В. Науменкова, С.В. Міщенко. Київ : Знання, 2010. 532 с.
8. Электронный банк в Украине – для кого? URL: https://lb.ua/blog/oksana_grebinskaya/223642_elektronniy_bank_v_ukraine-dlya_kogo.html
9. Єсіна О.Г. Інтернет-банкінг в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи. *Вісник соціально-економічних досліджень* : збірник наукових праць / голов. ред. М.І. Зверяков; Одеський нац. екон. ун-т. Одеса, 2013. Вип. 48 (1). С. 209–213.

